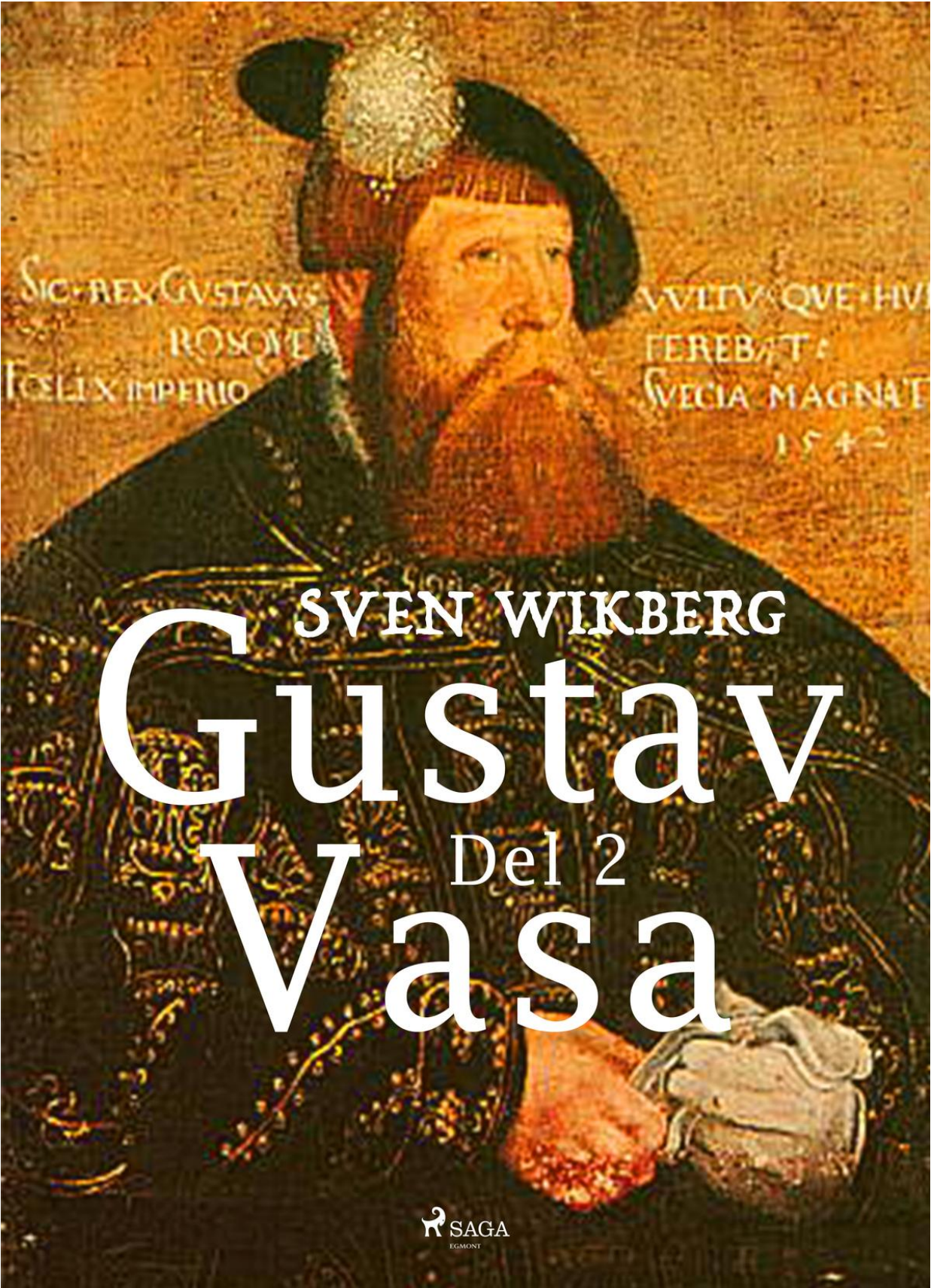

SIC REX GUSTAVVS
ROSOVE
FCELIX IMPERIO

VVLTIV QVE HVI
FEREBAT
SVECIA MAGNAT
1542

SVEN WIKBERG

Gustav Del 2 Vasa

SVEN WIKBERG

Gustav Del 2 Vasa

Sven Wikberg

Gustav vasa del 2

Saga

Gustav Vasa del 2

Copyright © 1945, 2018 Sven Wikberg och SAGA Egmont,
an imprint of Lindhardt og Ringhof A/S Copenhagen

All rights reserved

ISBN: 9788711955826

1. E-boksutgåva, 2018

Format: EPUB 2.0

Denna bok är skyddad av upphovsrätten. Kopiering för
annat än personligt bruk får enbart ske efter
överenskommelse med Saga samt med författaren.

Lindhardtogringhof.dk

Saga är ett förlag i Lindhardt og Ringhof, ett förlag inom
Egmont-koncernen

”Vi gustav med guds nåde ...”

Redan under sina första år som konung hade Gustav Vasa bittert klagat, att han saknade dugliga medhjälpare i rikets styrelse. I viss mån hade han själv skulden därtill. Han var ej lätt att samarbeta med, och det fanns inga egentliga utbildningsmöjligheter här för blivande ämbetsmän. Med den katolska kyrkans fall hade även den undervisningsorganisation, som denna burit upp, rubbats, och flera av de andliga lämnade landet, sedan ”kätteriet” under konungens hägn fått alltmera fast fot i Sverige. Så biskop Brask, som onekligen var en förmåga, så bröderna Johannes och Olavus Magnus m. fl., vilka, om de annorlunda behandlats av konungen, sannolikt skulle ha kunnat bli honom till stor hjälp. Bristen på skolade och pålitliga krafter blev så mycket mera kännbar som arbetet med rikets styrelse svälde ut och konungen målmedvetet började sträva till en samling av makten i egen hand och ett sammansvetsande av de olika provinserna i riket till en verklig statsenhet. På flera sätt sökte han nu avhjälpa bristen. Svenska ynglingar sändes till utländska universitet för att med stöd av statliga stipendier utbilda sig för tjänst i hemlandet. Även utlänningar kommo i åtnjutande av liknande understöd mot löfte att sedermera inträda i konungens kansli.

Men jämväl andra utvägar måste anlitas, främst då den att direkt inkalla utländska män. Under 1530-talets första år sökte Gustav Vasa sålunda med mycken energi att från utlandet värva kvalificerat folk för sin riksstyrelse. Vid den tiden gällde det framför allt att finna en lärd och duglig

man, helst med erfarenhet från något furstligt hov på kontinenten, som kunde bli hans kansler och rådgivare både vid den inre styrelsens ordnande och vid den utländska politikens handhavande. Detta skulle emellertid visa sig mycket svårt. Visserligen hade man numera utomlands den uppfattningen, att usurpatorn i Sverige satt tämligen säker på sin tron, och dessutom visste man, att han förstått att så sköta sin egen och rikets ekonomi, att han var på väg att bli en mäktig rik herre, som kunde betala sina tjänare höga löner, men Sverige tedde sig dock för de flesta utlänningar som ett avlägset land med hårt klimat och barbariska seder, och konungen där ansågs allmänt vara en omåttligt sträng och fordrande regent, som det inte var lätt att vara till lags. Berend von Mehlen och andra, som råkat i onåd hos honom och lämnat Sverige, hade gjort allt för att svartmåla honom. Hans rykte var därför vid kontinentens hov inte det bästa, och vart han vände sig, möttes han av kyla och misstroende. Inte ens hans svärfar, hertig Magnus av Lauenburg, lyckades ge honom någon betydelsefullare hjälp, när det gällde att knyta förbindelse med yrkeskunnigt folk. En tid var det så illa ställt, att konungen även när det var fråga om enkla kansligöromål befann sig i verklig förlägenhet och själv måste "bråka sitt huvud" med brevens uppsättande. Särskilt var detta fallet i fråga om den utländska korrespondensen, och en kortare period kunde skrivelser till Danmark och Tyskland inte uppsättas på tyska utan måste avfattas på latin, därför att det i kansliet saknades språkkunnigt folk. För skrivelser på latin kunde ju däremot biskopar eller vissa kunniga präster alltid anlitas.

Dels på grund av denna brist på skolade medhjälpare, dels på grund av sin inneboende härskarnatur och sin mångsidiga läggning vände sig konungen att lägga hand vid snart sagt allt, vilket i sin tur medförde för honom en

arbetsbörda, som eftervärlden knappast kan bilda sig en föreställning om. Tidvis var konungen oavbrutet på resor i riket. På marknader och mässor, på möten och ting infann han sig för att tala till den församlade menigheten, redogöra för sina åtgärder, träffa avtal om handel och köpenskap, insätta undersåtarna i det utrikespolitiska läget och framför allt påverka folkopinionen i önskvärd riktning. Redan under det första decenniet av sin regeringstid hade han också uppnått ett nästan fulländat mästerskap i dessa hänseenden. Hans förmåga att lägga sina ord vid möten med folket var så stor, att det givit en samtida krönikör anledning skriva: "Där han skulle handla eller tala om något, som allvarligt och viktigt var, visste han med sådana besked och skäl till att föra det fram, att det hade anseende, och man hörde honom gärna." Samme författare berättar vidare, att när något av konungens ombud trädde upp i stället för Hans Nåde, så kunde bönderna börja ropa, att de ville höra honom själv tala, icke hans tjänare. Även om inga av Gustav Vasas tal blivit ordagrant upptecknade, kunna vi av redogörelserna för deras innehåll tydligt förstå, att de måste ha ägt en friskhet, en suggererande kraft, en folklig och konkret form samt en klarhet och personlig prägel, som är enastående i vår historia. Otaliga äro de brev och skrivelser, som finnas kvar från hans tid, somliga säkerligen dikterade av honom själv, andra författade i hans anda av någon av hans sekreterare. De ha bevarats åt eftervärlden i form av ett s. k. registratur, d. v. s. en kopiebok, och ha i sen tid blivit tryckta. Brevven äro riktade till olika adressater: enskilda personer, ämbetsmän och fogdar m. fl. samt till menigheter, landskap och städer.

Under de första tio åren av sin regeringstid hade Gustav Vasa som sin närmaste man i arbetet haft Laurentius Andreæ. Att dennes inflytande varit mycket stort är uppenbart, likaså att han varit en duglig man på sin

ansvarsfulla post. Så småningom blev det dock klart, att konungen ville beröva de lutherska kyrkomännen i landet all självständighet, och det var framför allt denna orsak, som gjorde, att de bådas, konungens och hans medhjälpare, vägar avlägsnades från varandra. Åtskilligt tyder dock på, att Laurentius Andreæ i vissa avseenden varit en ganska självrådig herre, som det inte alltid ställt sig så lätt att samarbeta med. Skulden till brytningen får kanske därför ej enbart läggas på konungen. Många år senare skulle konungen få tillfälle att rikta allvarliga beskyllningar mot sin förre sekreterare, liksom ock mot dennes trogne vän och efterträdare Olavus Petri, som under tvenne år i början av 1530-talet i sin tur innehade posten som konungens secretarius.

Säkerligen bjöd samarbetet mellan honom och konungen på ännu större svårigheter, ty Olavus Petri var en vida mer utpräglad och självständig personlighet än sin äldre vän. En av Vasatidens främste kännare, Emil Hildebrand, säger, att det egentligen var ganska underligt, att Olavus Petri åtog sig detta uppdrag. Det måste dock ha varit rätt främmande för hans skaplynne. Han besjälades, enligt allt vad vi veta om honom, av en ömtålig rättskänsla och en osminkad sanningskärlek, som mycket litet passade i en regering, där det ofta måste jämkas efter omständigheterna, där de politiska synpunkterna voro avgörande och ett retligt kungligt sinnelag tog humör. "Han skulle", skriver Hildebrand, "till sin egen skada finna, att Guds rike icke är av denna världen. Erfarenheten har visat, att alla försök att grunda ett sådant samhälle på jorden burit dåliga frukter." Konungens vitsord åt Olavus Petri, när han drog sig tillbaka från det höga ämbetet, var också, att han passat för detta ungefär lika mycket "som en frisisk ko att spinna silke".

Som efterträdare skymtar en annan svensk man, Kristofer Andersson Röd till Hedåker, en frälseman från Västergötland, vars fader mist sitt liv vid Stockholms blodbad. Kristofer Andersson tillhörde de svenskar, som med statsunderstöd studerat utomlands. Han vistades flera år i Wittenberg, där han åtnjöt undervisning av bland andra Filip Melanchton samt avlade magistergraden. När han väl kommit hem till Sverige, gällde han för att vara en mäktig lärd man, fick plats i rådet och anlätades både för kansligöromål och beskickningsvärv. Även i samarbetet mellan honom och konungen skulle snart svårigheter uppstå. Till slut gick Kristofer Andersson frivilligt i landsflykt. Han uppehöll sig sedan mest i Wittenberg. En bitter fejd fördes brevledes mellan honom och hans förre herre. Denne hade bland annat fråntagit Kristofer Andersson titeln riksråd samt lagt beslag på hans gods i Sverige. Den landsflyktige sekreteraren avled i Lybeck 1548.

Wulf Gyler hette en tysk, som redan 1524 anställdes i konungens tjänst som sekreterare för de utländska ärendena. Hans föregående öden äro endast obetydligt kända. Tydligt är dock, att han tillhört Berend von Mehlers folk och sannolikt innehaft någon skrivarbefattning i dennes stab. Han kom att spela en betydande roll även som diplomat och användes för beskickningar till Danmark, Lybeck, Danzig och Polen. Särskilt stor förtjänst inlade han om daljunkerns fångslande samt vid de förhandlingar, som fördes med hertigen av Lauenburg angående konungens första äktenskap. Vidare skötte han underhandlingar med Lybeck rörande den svenska skuldens fixerande och gäldande. Då Gustav Vasa slutligen började misstänka honom för bristande lojalitet, rymde Gyler från Sverige. Omöjligt är ej heller, att han gjort sig skyldig till bedrägeri. Han trädde efter flykten i tjänst hos lybeckarnas

krigsöverste under grevefejden, hertig Kristofer av Oldenburg, och blev sedan amtman i Ostpreussen. Genom en smädeskrift, som fick vidsträckt spridning, bidrog han i hög grad till att inför utlandet undergräva den svenske konungens anseende.

Omkring mitten av 1530-talet sökte konungen, som redan nämnts, med ljus och lykta efter dugliga medarbetare utifrån. Kanske började han känna sig trött vid att personligen ingripa i allt. Han hade hört talas om "den kejserliga rätten", som tillämpades på kontinenten och som innebar, att regenten genom ett välorganiserat styrelsesystem med skickliga och lydiga ämbetsmän kunde styra helt efter sitt sinne utan att behöva lägga hand vid allt. Kunde han blott förvärva någon eller några lämpliga män från utlandet för ändamålet!

Då infann sig sommaren 1538 en tysk jurist vid namn Konrad von Pyhy i Sverige. Han erbjöd konungen sin tjänst, och denne trodde sig nu ha funnit en lämplig man. Pyhy uppges ha medfört ett rekommendationsbrev från konung Ferdinand i Wien, kejsar Karl V:s broder, och påstod sig under de närmast föregående åren ha innehaft ett högt ämbete i Ungern. I varje fall kallade han sig kejserligt råd och juris doktor även om hans rätt till dessa höga titlar liksom till adelsnamnet von Pyhy aldrig kunnat klart bevisas. Enligt ett brev flera år senare till Gustav Vasa från ingen mindre än Martin Luther skulle Pyhy närmast ha varit en ren bedragare, som orättmätigt tillägnat sig alla sina fina titlar. Mycket tyder dock på, att Luther därvidlag ej vetat hela sanningen utan kanske rent av förväxlat den svenske konungens kansler med en annan person. Att Pyhy verkligen studerat juridik vid tyska högskolor, t. ex. i Wittenberg och Leipzig, framgår av dessa universitets matriklar. Han uppgives vara hemmahörande i Frankfurt

am Main och stamma från den berömda släkten Peutinger från Augsburg. Adelsnamnet skall han sedan ha skaffat sig i Ungern genom att övertaga en utdöd familjs namn och vapensköld. I Leipzig ingick han äktenskap med en rik borgardotter vid namn Katarina von Unverdin. Sedan han förslösat hennes fäderneärv, skildes han från henne, varefter hennes släktingar öppnade en process mot honom. Vid ankomsten till Sverige och under sin storhetstid här levde han i äktenskap med en adelsdam Anna von Kökeritz från Schlesien. Mannens förflutna är utan tvivel höljt i ett visst dunkel, men förnekas kan ej, att han satt inne med omfattande kunskaper och en betydande förfarenhet i allehanda kansligöromål samt att han var en synnerligen god organisatör.

Ganska snart tycks han ha vunnit Gustav Vasas förtroende, och det dröjde ej länge, innan verkningarna härav skulle visa sig. Efter knappt ett års tid var hans inflytande över riksstyrelsen dominerande. Under konungens svåra sjukdom hösten 1539 tycks han helt ha fått taga hand om regeringsbestyren, skriva och besvara brev till utländska furstar o. s. v. Bland de svenska herrarna sågs han från början med misstänksamhet. Endast en eller annan av dem, så t. ex. konungens svåger, den ännu unge Sten Leijonhufvud, en hård och ganska orolig herre, slöt sig till honom i allt. Den äldre adelsgenerationens målsmän däremot, sådana som Lars Siggesson Sparre, Johan Turesson (tre rosor) och Gustav Olovsson Stenbock, förhöllo sig kyliga och avvaktande, medan åter ett tydligt motstånd förmärktes hos en sådan man som Per Brahe, konungens systerson. Starkast skulle dock motsättningen bli mellan kanslern och kyrkans ledande man, Laurentius Petri. Pyhy var säkerligen föga intresserad av de religiösa frågorna, ja det är snarast troligt, att han var religiöst indifferent. Orsaken till spänningen mellan honom och

ärkebiskopen hade också politiska, icke religiösa grunder. I Pyhys regeringsprogram ingick en sträng centralisering av makten på alla områden till konungen och dennes styrelseorgan, det s. k. *regementsrådet*, inrättat efter mönster från konung Ferdinands länder. Denna Pyhys skapelse, regementsrådet, skulle fungera både som förvaltande och dömande myndighet för hela riket, och under detta skulle sedan provinsstyrelser eller provinsråd inrättas. De avgörande besluten skulle i alla viktiga frågor i sista hand fattas av regementsrådet i Stockholm, vars förnämste man Pyhy självfallet blev. Av svenska riksråd, som insattes i regementsrådet, må nämnas Sten Leijonhufvud, Svante Sture, Gustav Stenbock m. fl. En sträng kontroll genomfördes på alla statslivets områden och på näringarnas och äganderättens. Det svenska folket stod plötsligt inför utsikten att helt ställas under förmynderskap av en absolut konungamakt, som inga gränser kände och som ingen hänsyn tog till gammal patriarkalisk svensk anda.

Av provinsråden hann det i Västergötland under Gustav Stenbock ordnas ganska effektivt, likaså det i Östergötland under Svante Sture, men i övrigt visade sig snart motstånd mot det nya systemet. Genom högtidliga och detaljerade trohets- och tjänsteeder av ämbetsmän och andra konungens tjänare samt genom utförliga föreskrifter, avfattade på ett vittsvävande och ganska oklart halvtyskt språk, ville Pyhy stödja och stadfästa den nya organisationen. Till knorrande undersåtar avlät konungen på Pyhys inspiration skrivelser, som innehöllo andra toner än de gamla. Breven började med inledningsorden "Vi Gustav med Guds nåde" och erinrade vederbörande om, att konungen var deras egenmäktige och utkorade herre, som det var deras enkla skyldighet att blint lyda. Betecknande äro de ord, som bruka citeras ur ett av dessa brev, hösten

1539. Bönderna i Uppland hade klagat, att de i den utländske kanslern fått "en herre och konung här i i landet". De knotade över, att de nu ej ens finge brygga och baka i fred samt sade sig befara, att t. o. m. deras korndråsar skulle bli beskattade.

I svaret från konungen heter det bland annat, att menige man icke begrepe sig på, om en konungens kansler dugde för sitt ämbete eller ej. Han fortsätter med att erinra dem om tillståndet under "den gruvlige blodhunden och tyrannen Kristian" och hur han, Gustav, brutit detta våldsregemente. De borde besinna, hur de nu, i motsats till förut, kunde leva och arbeta under lugna förhållanden. "Edra drängar och pigor", heter det, "gå utan sorg fredligen och gladeligen ut i marken till sitt arbete; sammalunda komma de alla om aftonen gladeligen och uti fred hem igen; alla berg, dalar, åkrar och ängar stå nu överallt lusteliga och väl tillpydda." Allmogen borde i sanning vara tacksam för allt detta och lydiga konungen. Rikets regemente kunde de ej förstå och borde därför ej bekymra sig därom. De kunde därvidlag tryggt lita på honom. Han slutar med orden: "Vakten I edra hus, åkrar och ängar, hustrur, barn, fä och boskap och sätten Oss intet mål före uti Vårt regemente eller religionen, ty Oss bör på Guds och rättvisans vägnar och efter allt naturligt skäl, att Vi såsom en kristlig konung här uppå jorden eder och alla andra Våra undersåtar bud och regler sätta skola, och att I, så framt I undfly viljen Vårt svåra straff och vrede, skolen vara Våra konungsliga bud underdåniga och lydiga både uti det världsliga så ock i religionen."

Ungefär vid denna tid anställde Gustav Vasa i sin tjänst en annan tysk, nämligen magister Georg Norman, bördig från Rügen och tillhörande en gammal pommersk adelssläkt. Norman hade inte själv sökt sig hit utan först efter mycken tvekan och sedan Luther och Melanchton

uppmanat honom därtill åtagit sig uppdraget att fara till Sverige och bli lärare eller, som det hette, "tuktomästare", för prins Erik. På försommaren 1539 anlände han hit och blev kontraktsevenligt engagerad på sin betydelsefulla post samt utarbetade ett vidlyftigt program för prinsens undervisning och uppfostran. Flera biträdande lärare, såväl tyskar som svenskar, anskaffades samtidigt.

Det skulle dock ej dröja länge, förrän Gustav Vasa fann sig behöva Norman för andra uppgifter, och i tretton år framåt, d. v. s. ända till sin död i pesten i slutet av år 1552, var han nu knuten till den svenske konungens regering. Om hans verksamhet skall i det följande vidare talas. Det må dock vara på sin plats att redan här fastslå, att Norman var en man av helt annan halt än Pyhy. Han var en försynt och anspråkslös herre, som trots sin stora lärdom och överlägsna duglighet aldrig skulle visa några högmodiga fasoner eller lägga sig till med vräkiga levnadsvanor. Han förblev hela sin tid i Gustav Vasas tjänst en flitig, saklig, samvetsgrann och smidig ämbetsman, som icke svek sin konungs förtroende, och varken av samtid eller eftervärld har han kunnat beskyllas för dåliga karaktersegenskaper. Man har med rätta anmärkt, att han är den ende i raden av Gustav Vasas närmaste medarbetare, som aldrig föll i onåd eller kom att trängas undan för att lämna plats åt någon mera passande. Det är inte för mycket sagt, att Normans verksamhet här fick en djupgående betydelse, som av samtid och eftervärld knappast blivit tillbörligt uppskattad. Säkerligen har han också haft en fördelaktig inverkan på konungens häftiga lynne och ofta obalanserade väsen. Vid hans död uttryckte konungen sin sorg och stora saknad och betygade, att magister Norman varit riket till ovärderlig nytta. Pyhy och Norman blevo förgrundsfigurer i konungens regemente från 1540-talets ingång. I deras släptåg följde en rad utländska män, mest tyskar, som sökte

anställning i den svenske konungens tjänst. Om åtskilliga av dem gäller, att de blevo dugliga och pålitliga ämbetsmän, om andra åter, och det var flertalet, måste sägas, att de visade sig mer eller mindre önskvärda, ja att det fanns inte så få rena lycksökare och bedragare bland dem.

Det nya styrelsesätt, som Gustav Vasa ville tillämpa, skulle snart visa sig olyckligt. Den gamla svenska frihetskänslan var alltför stark för att konungadömet av Guds nåde — ett utländskt lån — här skulle anammas utan stark opposition.

Reformatorerernas öde

Tvenne inflytelserika män betraktades särskilt farliga som motståndare till den nya ordningen. Det var de båda reformatörerna Laurentius Andreæ och Olavus Petri. Visserligen voro de redan skjutna åt sidan, men deras ord betydde dock ännu mycket bland folket, och konungen förstod mer än väl, att de icke stillatigande skulle åse hans framfart. Konrad von Pyhy försummade sannolikt ej heller att underblåsa misstänksamheten mot dem.

Till Laurentius Andreæ borde ju konungen eljest ha känt sig stå i större tacksamhetsskuld än till någon annan svensk man. Han hade från början av Gustav Vasas regering varit hans främste medhjälpare, och det var delvis han, som lett konungens tankar in på vägen att för rikets allmänna behov lägga beslag på den katolska kyrkans rikedomar i landet. Redan 1524, då konungen måst vända sig till biskoparna för upptagandet av ett lån från kyrkor och kloster, hade Laurentius Andreæ bistått honom och bland annat genom ett märkligt brev till Vadstena kloster offentligen uttalat den åsikten, att kyrkans penningar vore folkets egendom, alldenstund de kommit från folket självt. I en tid då rikets väl det krävde, borde dessa rikedomar därför kunna användas för landets behov. "Give Gud", skriver han, "att vi klerker hade lika stort bekymmer om människornas salighet som om penningarnas förvarande." I samma brev hade han även uttalat flera av protestantismens allmänna grundsatser, sådana som de om den heliga skrifts anseende, om traditionens otillförlitlighet, om kyrkans betydelse som de heligas